

1 | Queer bijbellezen – een inleiding

DOOR ADRIAAN VAN KLINKEN EN NIENKE PRUIKSMA

*Homoseksualiteit doet zich ook in mijn omgeving voor,
dus dan ga je op dit punt de Bijbel nog eens opnieuw lezen.
Wat staat er precies?*

Een goede vraag van Andries Knevel¹: wat staat er nu precies? Die vraag is al honderden keren gesteld en beantwoord – maar niemand die Het Antwoord heeft. Want hoe bepaal je wat er precies staat? Naar welke teksten kijk je als je de Bijbel opnieuw gaat lezen op het punt van homoseksualiteit? Staat er in de Bijbel wel iets over homoseksualiteit en zo ja, wat doe je daar dan vandaag de dag mee? Moet je deze vraag wel aan de Bijbel stellen? Kun je er überhaupt achter komen wat er precies staat?

In het debat over homoseksualiteit in christelijke kringen speelt de Bijbel een grote rol. Er wordt daarbij vaak verwezen naar de bekende teksten uit het Oude en Nieuwe Testament die homoseksualiteit zouden verbieden. Het probleem hiermee is dat deze teksten uit hun verband worden gehaald. Er wordt niet verdisconteerd dat ze tegen specifieke achtergronden zijn ontstaan en dat ze zich over een lange periode hebben ontwikkeld. Bovendien wordt de indruk gewekt dat de betekenis van deze teksten vastgesteld kan worden. Men lijkt zich er niet van bewust dat het

¹ Geciteerd uit: David Bos, *De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2010, 26.

altijd de lezer zelf is die de tekst interpreteert en toepast. Dit boek wil bijdragen aan christelijke discussies over homoseksualiteit, maar staat een andere benadering van bijbellezen voor. Wij gaan er niet van uit dat je erachter kunt komen wat er “precies” in de Bijbel staat over homoseksualiteit. Sterker nog, we denken dat de vragen die je als lezer stelt en de bijbelse teksten die je dan kiest te lezen voor een groot deel bepalend zijn voor het antwoord dat je vindt. Is dat dan wat de Bijbel zegt?

Bij het lezen en interpreteren van teksten vindt altijd een hermeneutisch proces plaats. Dit houdt in dat zowel de context waarbinnen een tekst geschreven is als waarin deze geïnterpreteerd wordt, een rol speelt in het interpretatieproces. De teksten die we lezen zijn niet neutraal: ze zijn door de eeuwen heen ontstaan en ze zijn overgeleverd door mensen met hun specifieke mores, belangen en problemen. In het recente verleden is daarom veel aandacht besteed aan het contextualiseren van de anti-homoteksten in de Bijbel waardoor deze weinig relevant blijken voor het hedendaagse debat over homoseksualiteit en christendom. De teksten worden daarbij in hun historische context geplaatst en van daaruit geïnterpreteerd. Dan blijkt bijvoorbeeld dat deze teksten waarschijnlijk gaan over vormen van tempelprostitutie (Leviticus) of over de Griekse knapenliefde (Romeinen 1; 1 Korintiërs 6). Ook wordt erop gewezen dat deze teksten geschreven zijn in een context waarin het verwerven van nageslacht cultureel en religieus gezien van groot belang was. Dat verklaart waarom ze heteroseksualiteit prevaleren boven homoseksualiteit. Hermeneutiek gaat er echter ook van uit dat ons begrijpen en interpreteren van de teksten niet in een vacuüm gebeurt. Dit betekent dat een objectieve lezing over wat de Bijbel zegt over homoseksualiteit niet mogelijk is. Bijbelteksten worden immers steeds opnieuw gelezen en geïnterpreteerd door mensen, en ieder mens staat in een bepaalde context. Met context bedoelen we hier de sociale, politieke, economische, culturele situatie waarin mensen zich bevinden, en hun eigen positie daarbinnen. Hoe wij bijbelteksten lezen wordt mede bepaald door onze plaats in een bepaalde samenleving als man of vrouw of interseks, in een bepaalde sociale klasse, met een bepaalde seksuele voorkeur, met een bepaalde huidskleur en vele andere factoren die identiteit vormgeven. De verschillende *subjectposities* die mensen hebben en de gemeenschappen waarin ze leven bepalen hun kijk op de wereld en

de bril waardoor ze de Bijbel lezen. Door een kritische dialoog te voeren tussen de werelden van de lezer en de werelden die in de bijbelteksten besloten liggen kunnen nieuwe perspectieven ontstaan op beide.

Queer in theorie en praktijk

In dit boek wordt de Bijbel gelezen vanuit een queer perspectief. Wat houdt de term *queer* eigenlijk in? *Queer* wordt in dit boek op twee manieren gebruikt. Enerzijds is het de verzamelnaam voor lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders, en anderzijds verwijst het naar een postmoderne theorievorming betreffende seksualiteit en gender. In het onderstaande worden beide benaderingen geïntroduceerd.

De gangbare betekenis van het Engelse woord *queer* is “vreemd” of “eigenaardig”. In het populaire taalgebruik is *queer* een scheldwoord voor homoseksuelen, vergelijkbaar met woorden als *flikker*, *nicht*, *pot* en *mietje* in het Nederlands. Op een gegeven moment is het binnen de homogemeenschap omarmd als een geuzennaam. Het wordt gebruikt als een paraplueterm voor lesbiennes en homo’s, later aangevuld met biseksuelen en transgenders (kortweg *LHBT*). *Queer* is dan de aanduiding voor specifieke seksuele identiteiten die *queer*, *vreemd*, zijn omdat ze niet aan de gangbare vorm en norm van seksualiteit, namelijk heteroseksualiteit, voldoen. In deze betekenis van de term *queer*, kan de sociale positie een uitgangspunt worden voor bijbellezen en theologiseren. Net zoals vrouwen binnen de feministische theologie en armen binnen de klassieke bevrijdingstheologie, kunnen homo’s, lesbiennes, biseksuelen en transgenders de Bijbel expliciet lezen en interpreteren vanuit hun specifieke context in de samenleving. Seksuele identiteit is dan de hermeneutische lens waardoor de Bijbel gelezen wordt. Zo worden bijbelverhalen een bron van spiritualiteit en bevrijding voor *LHBT*’s. Deze benadering klinkt sterk door in de titel *Take back the Word*, een bundel met queer lezingen van bijbelteksten.² Deze methode is een uitstekend middel voor de toe-eigening van de Bijbel en de christelijke traditie door een groep die tot op de dag

² Robert Goss and Mona West (red.), *Take back the Word: a queer reading of the Bible*, Cleveland: Pilgrim Press 2000.

van vandaag bekritiseerd en veroordeeld wordt met behulp van diezelfde Bijbel en traditie. Bij deze manier van lezen blijkt de Bijbel ineens vele momenten van herkenning en bevestiging te bieden, wat bevrijdend kan zijn. Ook in Nederland is met deze leesmethode ervaring opgedaan en zijn er publicaties verschenen in het genre van de zogeheten potten- en flikkertheologie.³ Vandaag de dag verschijnen soortgelijke publicaties in de Engelstalige wereld regelmatig onder de verzamelnaam *queer*.

Echter, *queer* is meer dan een paraplueterm voor homo's, lesbiennes, biseksuelen en transgenders. Als gevolg daarvan is *queer* bijbellezen ook meer dan het lezen van de Bijbel door LHBT's. De moderne *queer* theoretische benadering staat zelfs uiterst kritisch tegenover het gebruik van het begrip *queer* zoals hierboven beschreven. Ten eerste, een dergelijke verzamelnaam suggereert een overeenkomst op basis van seksuele identiteit in ervaringen en/of de sociale positie van LHBT's. Hierdoor worden de verschillen in identiteit, ervaringen en posities te gemakkelijk over het hoofd gezien. Door *queer* theorie worden deze verschillen juist gethematiserd: bijvoorbeeld die tussen homo's en lesbo's, of die tussen homoseksuelen en transseksuelen, maar ook de gevolgen van diversiteit in bijvoorbeeld gender, klasse en etniciteit binnen deze groepen. Ten tweede wijst *queer* theorie erop dat een binaire indeling van seksualiteit (namelijk homo-versus heteroseksualiteit) niet per se strookt met de geleefde werkelijkheid. Ze geeft bijvoorbeeld geen ruimte aan het verschijnsel biseksualiteit. *Queer* theorie betoogt ook dat deze opvatting van seksualiteit sterk verbonden is met een dualistisch systeem van gender categorieën (namelijk man-vrouw), en daardoor eigenlijk geen raad weet met een verschijnsel als transseksualiteit. Ten derde benadrukt *queer* theorie dat de opvatting van (hetero-/homo-) seksualiteit als geaardheid en identiteit een modern idee is, dat sterk historisch en cultureel is bepaald. Kortom, *queer* staat hier juist voor het thematiseren, problematiseren en analyseren van de

³ Zie bijvoorbeeld Franz-Joseph Hirs en Rinse Reeling Brouwer (red.), *De verlossing van ons lichaam: tegen natuurlijke theologie*, Zoetermeer: Boekencentrum 1985 en Foka Brouwer en Hermine Pool (red.), *Zo wordt het Woord verkeerd gehoord: opstellen van potten over theologie en kerk*, Gorichem: Narratio 1990.

ordening van gender en seksualiteit zoals die gangbaar is in onze cultuur en samenleving.

Queer theorie is ontstaan aan het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw. Haar wortels liggen in feministische theorievorming en in de homo- en lesbostudies. Tegelijk is queer theorie erg kritisch ten opzichte van deze velden, met name vanwege de reeds boven genoemde en bekritiseerde opvattingen van gender en seksuele identiteit. Filosofisch gezien is queer theorie sterk beïnvloedt door het poststructuralisme, vooral door de Franse filosoof Michel Foucault. In navolging van Foucault ziet queer theorie seksualiteit als een construct. Dat seksualiteit een construct is, betekent dat ons seksuele verlangen en onze seksuele ervaringen altijd gedefinieerd en gekanaliseerd worden binnen een systeem van betekenissen en sociale ordening dat cultureel en historisch bepaald is. In onze laat-moderne, Westerse cultuur wordt iemands voorkeur voor seksuele contacten met een persoon van hetzelfde geslacht benoemd als homoseksualiteit. Deze voorkeur wordt gezien als identiteitsbepalend ('Ik ben homo'). Deze homoseksuele identiteit wordt weliswaar in toenemende mate geaccepteerd, maar wordt nog steeds gezien als *anders* dan wat *gewoon* is, namelijk heteroseksualiteit. In vroeger tijden werden, en in andere culturen worden er andere systemen voor de ordening van seksualiteit gebruikt.

Omdat zo'n systeem een construct is, kan het gedeconstrueerd worden. In queer theorie gaat het om deze deconstructie. Het zojuist beschreven Westerse systeem wordt gezien als een essentialistische, binaire en heteronormatieve ordening van seksualiteit. Binnen dit systeem wordt heteroseksualiteit gezien als de gewone, natuurlijke vorm van seksualiteit, terwijl homoseksualiteit daar tegenover staat als de andere, ongewone, afwijkende vorm van seksualiteit. Een queer deconstructie legt echter bloot dat het construct heteroseksualiteit niet kan bestaan zonder het construct homoseksualiteit. Heteroseksuelen kunnen zich immers niet als hetero identificeren als er geen tegenovergestelde, namelijk homoseksuelen, zou zijn. Oftewel, in plaats van tegengesteldheid is er sprake van afhankelijkheid. Door op deze manier te laten zien dat homo- en heteroseksualiteit wederzijds afhankelijk van elkaar zijn, verdwijnt de idee dat het één natuurlijk (gewoon) en het ander tegennatuurlijk (anders, afwijkend) zou zijn.

Queer theorie opent mogelijkheden om op een andere manier te denken over seksualiteit, namelijk vanuit de ambiguïteit en pluraliteit van seksuele identiteiten en de fluïde vormen en uitingen daarvan. Wanneer seksualiteit een construct is, kan ook de vraag gesteld worden waarom het in een bepaalde context op een bepaalde manier wordt geordend: in wiens belang is dit en welke ideeën gaan daarachter schuil? Deze vragen staan centraal in queer theorie. Het gaat om het thematiseren en problematiseren van de constructie van seksualiteit in relatie tot gender en andere sociale categorieën. Als een theoretische benadering hoeft queer theorie niet per se te worden toegepast door mensen die zichzelf verstaan als homo, lesbo, biseksueel of transgender. Iedereen die oploopt tegen dominante en hiërarchische constructies van seksualiteit en gender en deze wil bevragen en uitdagen is in zekere zin queer en kan queer denken, schrijven en doen.

De Bijbel “verqueerd”

Queer theorie kan op allerlei manieren worden toegepast. In dit boekproject gaat het om een toepassing binnen de interpretatie van de Bijbel. Niet alleen de hedendaagse cultuur en samenleving, maar ook religieuze teksten en tradities kunnen immers worden bevraagd en uitgedaagd op hun voorstellingen omtrent seksualiteit en gender. Het afgelopen decennium hebben in de Angelsaksische wereld *queer theology* en *queer Bible reading* zich langzaam maar zeker ontwikkeld tot vernieuwende perspectieven binnen theologie en bijbelwetenschappen. Tot nu toe lijkt die ontwikkeling grotendeels aan Nederland voorbij te gaan. Met dit boekproject hopen we daar verandering in te brengen.

Theologische percepties dragen bij aan de ordening van seksualiteit. Dit vindt zijn weerslag in bijbelse teksten, in hun interpretaties alsmede in de ontwikkeling van de geloofsleer. Neem bijvoorbeeld het nieuwtestamenteische beeld van de kerk als bruid van Christus. Dit sluit naadloos aan op het ideaal van het monogame, heteroseksuele huwelijk als ordening van seksuele verlangens. In deze bijbelse metafoer zijn Christologie en ecclesiologie nauw verbonden met opvattingen over gender, seksualiteit en relaties. Een theologisch construct als dit kan vanuit een queer perspectief worden gedeconstrueerd. Hierbij wordt gezocht naar een alternatieve lezing van

deze bijbelse metafoor, bijvoorbeeld door de exclusieve mannelijkheid van Christus te problematiseren, of door te wijzen op het feit dat de kerk een gemeenschap is van mensen die divers zijn in termen van onder andere gender en seksualiteit. Door zo'n lezing wordt heteronormativiteit uitgedaagd in plaats van bevestigd. Dit wordt bedoeld door Marcella Althaus-Reid en Lisa Isherwood, twee prominente queer theologen, als zij queer theologie omschrijven als een beweging en een alliantie van mensen die de seksuele constructie van theologie bevragen en uitdagen, inclusief haar epistemologie en vooronderstellingen.⁴

Een van de middelen die queer theologie heeft, is het queer lezen van de Bijbel. Dat kan op twee manieren, die corresponderen met de twee boven beschreven betekenissen van queer. In het voorbeeld hierboven, van de metafoor van de kerk als de bruid van Christus, gaat het om het toepassen van queer theorie op bijbelteksten. Deze aanpak deconstrueert zoals gezegd de ordening van seksualiteit in bijbelse teksten en hun interpretaties. Die worden bevraagd en uitgedaagd op het punt van heteronormativiteit – in haar verwevenheid met concepten van gender, etniciteit, leeftijd, etc. Een tweede manier van queer bijbellezen is het lezen van bijbelteksten vanuit een identiteit als homo, lesbo, bi- of transseksueel. Er wordt dan gezocht naar momenten van herkenning en naar datgene wat bevrijdend is. Op deze manier eigent een bepaalde groep zich de tekst toe. Voorbeelden hiervan zijn de verhalen over David en Jonathan, waarin homoseksuele mannen zichzelf kunnen herkennen, of het verhaal over Ruth en Naomi, dat herkenning kan oproepen onder lesbische vrouwen.

In dit boekproject staan de twee benaderingen van queer bijbellezen – queer als een identiteit en queer als een methode voor deconstructie – bewust naast elkaar. We willen de beide hermeneutische methoden niet

⁴ 'By queer theology, then, we mean a movement and an alliance of people who question the sexual construction of theology. Queer theology takes seriously the queer project of deconstructing heterosexual epistemology and presuppositions in theology, but also unveiling the different, the suppressed face of God amidst it.' Zie Marcella Althaus-Reid and Lisa Isherwood, 'Introduction: queering theology. Thinking theology en queer theory' in M. Althaus-Reid en L. Isherwood (red.), *The sexual theologian: essays on sex, God and politics*, Londen and New York: T&T Clark International 2004, 5.

tegen elkaar uitspelen, omdat beide een waardevolle ondervraging van de status quo leveren. Beiden hebben een gedeeld belang: het scheppen van ruimte en waardering voor seksuele diversiteit. Afhankelijk van de context en de fase van acceptatie van homoseksualiteit, zal de ene methode politiek gezien effectiever zijn dan de ander. In het vroege stadium van homo-emancipatie werd en wordt vaak de nadruk gelegd op homoseksualiteit als seksuele identiteit. Immers, wanneer je “zo” bent, dan kun je daar zelf niets aan doen en zullen de omgeving en de samenleving het moeten accepteren. In een context waarin seksuele diversiteit vanzelfsprekend is en heteroseksualiteit niet als normatief wordt gezien, is een appèl op identiteit veel minder nodig. Dan ligt de nadruk eerder op de vele verschillende manieren waarop mensen uiting geven aan seksuele verlangens en deze verbinden met hun identiteit. Er is in Nederland sprake van een grote ongelijktijdigheid op dit terrein. Dat gaat niet alleen op voor bijvoorbeeld “de seculiere Nederlandse samenleving” versus “de moslimgemeenschap”. Ook het debat onder christenen in Nederland verloopt niet synchroon. In dit boek willen we recht doen aan deze ongelijktijdigheid. Verschillende bijdragen kiezen daarom een verschillend perspectief, afhankelijk van de auteur, de achtergrond van waaruit zij of hij leest en het doel met het oog waarop hij of zij schrijft.

Een tipje van de sluier opgelicht

Het idee voor dit boek is ontstaan in de kring van het WHT – Werkverband van Queer Theologen (voorheen Werkverband van Homotheologen). Het draagt bij aan een van de doelstellingen van het WHT, namelijk het bevorderen van discussies over homo/seksualiteit en theologie. Op twee bijeenkomsten van het WHT in 2009 is er in het kader van dit boekproject aandacht besteed aan het thema queer bijbellezen. Verschillende bijdragen aan dit boek zijn gepresenteerd en besproken tijdens deze bijeenkomsten. De auteurs van deze bundel komen uit een brede kring van theologen werkzaam binnen de kerk, de wetenschap en het maatschappelijke veld, en zijn al dan niet lid van het WHT. Dit heeft geleid tot een rijke verscheidenheid aan bijdragen: auteurs kiezen een eigen benadering en geven daarbij blijk van hun eigen positie, vragen, belangen en interesses. Dit

weerspiegelt de verschillende manieren van queer bijbellezen die hierboven zijn beschreven.

Deze bundel bevat twaalf bijdragen waarin telkens een bepaalde bijbeltekst centraal staat. Deze zijn geordend aan de hand van de gangbare indeling van de bijbelboeken, beginnend met Genesis en eindigend met Openbaring. Sommige auteurs bespreken een korte, afgebakende periodes. Andere auteurs hebben gekozen voor een langere verhalencyclus of een nieuwtestamentische brief. Weer anderen richten zich op een bepaald thema of beeld dat ontleend wordt aan een bijbeltekst of een traditie die daaruit voortvloeit. Als redacteuren hebben we geprobeerd het boek evenwichtig samen te stellen. Op een aantal punten is dat helaas niet gelukt: de gekozen teksten komen voor het grootste deel uit het Nieuwe Testament, onder de auteurs zijn meer mannen dan vrouwen, de auteurs hebben allemaal een blanke huidskleur en hebben bijna allemaal een protestantse achtergrond. Dit doet echter niets af aan onze overtuiging dat deze bundel een gevarieerd geheel vormt. Hieronder worden de verschillende bijdragen kort geïntroduceerd.

Alles begint met de schepping, en zo ook dit boek. Aangezien het idee van scheppingsorde vaak gebruikt wordt om heteroseksualiteit als norm te verklaren – immers, man en vrouw schiep God hen – schreef Mariecke van den Berg een ‘Handleiding voor paradijsceptici’. In haar bijdrage over Genesis 2-3 bevraagt zij de houdbaarheid van het ideaal van de scheppingsorde: immers voor queers is deze voorstelling van het paradijs niet zo paradijselijk. Ze staat haaks op wat queers voor hun leven willen en dus moeten zij het ideaal van een overzichtelijk en geordend paradijs achter zich laten om zichzelf te kunnen zijn. De boom van kennis van goed en kwaad blijkt de sleutel tot een queer perspectief op de scheppingsorde, het paradijs en de zondeval. Mariecke argumenteert dat het niet de orde en overzichtelijkheid is die mensen doet groeien in hun relatie met God, maar de twijfel, het vragen en het tornen aan de schone schijn van ordening.

Queer theorie problematiseert en bevraagt massieve identiteiten van seksualiteit en gender. Is een willekeurige macho man wel echt zo overtuigend heteroseksueel als hij wil doen geloven? Deze vraag wordt door Marco Derks gesteld met betrekking tot de figuur van Simson. Op basis

van een zorgvuldige lezing van de verhalencyclus over deze ‘premoderne Überseksueel’ in het bijbelboek Rechters, wijst hij op de onvervuldheid en de ambiguïteit van Simsons seksuele verlangens. Uiteindelijk stort Simsons ijzersterke heteroseksuele identiteit, met het omverduwen van de pilaren, in duigen. Marco realiseert zich dat het moderne idee van heteroseksualiteit niet zomaar op bijbelse figuren toepasbaar is, maar omgekeerd is zijn deconstructie van Simson wellicht wel toepasbaar op hedendaagse macho’s en op andere zorgvuldig opgebouwde, ogenschijnlijk sterke identiteiten.

Een van de theses van queer theorie is dat seksualiteit maar één facet is van identiteit. In haar bijdrage onderzoekt Nienke Pruiksma hoe religie, etniciteit en seksualiteit met elkaar verweven zijn in identiteitsdebatten. Dit doet zij aan de hand van een deconstructie van de figuur van de vreemde en eigen/wijze vrouw(en) in Spreuken. Ze vraagt zich af of de vreemde en de eigen/wijze vrouw wel zo gemakkelijk uit elkaar te houden zijn, of dat het hier eigenlijk om dezelfde queer persoon gaat die al de ordening die mensen proberen aan te brengen door de war schopt. Nienke trekt deze lijn door naar Nederland aan het begin van de 21^e eeuw waar de grenzen tussen groepen in de samenleving maar al te vaak worden getrokken langs de facetten van religie, etniciteit en seksualiteit, met als gevolg uitsluiting van diegenen die anders zijn dan “wij” en “onze beschaving”.

In haar bijdrage over de bloedvloeiende vrouw in Marcus 5 onderzoekt Inge Boef de gevolgen van stigmatisering en de daaruit volgende maatschappelijke onzichtbaarheid. De vrouw uit het verhaal, door Inge Eva genoemd, wordt door patriarchale sociale en rituele wetten onrein verklaard en buiten de gemeenschap gesloten. Hierin ziet Inge een parallel met de wereld waarin christelijke lesbische vrouwen leven: hun lichamelijkeheid wordt hen door de dominante heteroseksuele norm ontzegd. Het moment dat de vrouw Jezus aanraakt is volgens Inge een paradigma voor het doorbreken van de dominante sociale norm. Het is de aanraking die het bestaan van mensen bevestigt. En die aanraking sluit de seksuele liefde tussen twee mensen van hetzelfde geslacht niet uit. Hierdoor komt er een einde aan uitsluiting en stigmatisering. Vanaf dat moment zijn de bloedvloeiende vrouw evenals lesbische vrouwen zichtbare onderdelen van de samenleving.

Binnen grote delen van het christendom bestaat niet alleen moeite met homoseksualiteit, maar is seksualiteit an sich – en vooral die van vrouwen – problematisch. Dit wordt krachtig geïllustreerd door Wietske de Jong aan de hand van de figuur van Maria. Wietske laat zien hoe het verhaal van Lucas over de maagdelijke ontvangenis de basis vormt van een rijke, maar problematische traditie. Ze deconstrueert in haar bijdrage hoe dit verhaal heeft doorgewerkt in de Europese cultuur en is geëxporteerd over de hele wereld. Het heeft geleid tot een gender-ideaal van een zuiver en blank vrouwenlichaam dat wars is van lichamelijke lusten. Met behulp van de *Sound of Music* en het carnaval wijst ze in de richting van alternatieven voor de mythische maagd Maria.

Het klassieke verhaal van David en Jonathan komt in deze bundel niet voor. Maar lezend door een roze bril ontdekte Wielie Elhorst nog een ander verhaal dat mogelijk wijst op bijbelse homorelaties. Het betreft de centurio, een legerofficier, die bij Jezus komt en smeekt om genezing voor zijn zieke slaaf. Op basis van het Griekse woordje *país* dat Lukas gebruikt, beargumenteert Wielie dat het heel goed zou kunnen gaan om niet zomaar een slaaf maar om een geliefde. We zouden hier te maken hebben met een zogenoemde pederastische relatie, die in onze moderne ogen behoorlijk problematisch is. Wat zo'n lezing dan oplevert? Het feit dat Jezus het "vriendje" van de centurio geneest, laat volgens Wielie zien dat het heil in Jezus geen halt houdt bij de grenzen van relaties en seksualiteit die voor ons heilig zijn. En dat, zo suggereert hij, heeft wellicht consequenties voor de manier waarop christenen naar de Amsterdamse Gay Pride kijken.

Wat gebeurt er als twee samenwonende mannen 's avonds laat onderweg naar huis een derde man ontmoeten en hem meenemen? Dit is de vraag die Christiaan Ravensbergen stelt vanuit een hedendaagse homoseksuele hervertelling van het verhaal van de Emmaüsgangers. Zijn Kleopas en zijn vriend wel zo keurig hetero, zoals altijd maar stilzwijgend wordt verondersteld in de traditie en de commentaren? Christiaan zet de seksuele identiteit van beide mannen op losse schroeven door te stellen dat voor hem, vanuit zijn context gelezen, een homoseksuele lezing mogelijk is. Door verbanden te leggen tussen thema's als gastvrijheid, aantrekkingskracht, elkaar leren kennen (ook in de bijbelse zin van het woord), liefde

en intimiteit, openen zich queer perspectieven die de tekst in een nieuw licht plaatsen.

Vincent van Gogh herkende zich al in de persoon van Lazarus die volgens het evangelie naar Johannes door Jezus werd opgewekt uit de dood. Mark van der Laan laat in zijn bijdrage zien dat homo's, lesbo's en biseksuelen ook zo'n ervaring van herkenning kunnen hebben. Hij leest het verhaal van Lazarus als een coming-out verhaal: zoals Lazarus uit het graf werd geroepen, zo kunnen mensen nu uit de kast worden geroepen en bevrijd van de beknellende normen omtrent seksualiteit. Dat geldt niet alleen voor LHBT's, zo stelt Mark als hetero: iedereen moet uit de kast komen om zo de schaamte over seksualiteit en lichamelijke te boven te komen. De hartstocht waarmee Jezus Lazarus tot leven roept, helpt wellicht ook moderne mensen over de drempel.

Binnen kerkelijke kringen blijft homoseksualiteit een lastig thema, zo blijkt telkens weer uit verhalen over homodominees die ontslagen worden en homo's die de hostie niet krijgen uitgereikt. Adriaan van Klinken gebruikt de klassieke metafoor van de kerk als lichaam van Christus om een positieve waardering van seksuele diversiteit binnen de christelijke gemeenschap te ontwikkelen. Op basis van 1 Korintiërs laat hij zien dat het lichaam van Christus voor Paulus geen abstracte theologische metafoor is, maar een beeld dat het lichamelijke en seksuele in al haar verscheidenheid omvat en daarom als queer gezien kan worden. Waar Paulus heiligheid presenteert als dé norm binnen het lichaam van Christus, stelt Adriaan dat ook heiligheid *gequeerd* kan worden. Als de kerk het heilige lichaam van Christus is, kan ze niet anders zijn dan een queer gemeenschap van mensen in al hun verscheidenheid.

Als er in Christus jood noch Griek, slaaf noch vrij man, en geen man en vrouw is, is er dan ook geen homoseksueel of heteroseksueel? Martin Ruf argumenteert dat deze aanvulling legitiem is op basis van het soort tekst dat Galaten 3,28 is. Maar tegelijk toont hij de betrekkelijkheid aan van deze binaire tegenstellingen. De aanvulling 'in Christus' leidt namelijk tot een verschuiving in de manier waarop mensen zich identificeren: niet langer hun eigen identiteit staat voorop, maar de nieuwe identiteit 'in Christus'. Deze heft particuliere identiteiten niet op, maar ze worden wel gerelativeerd. Naar aanleiding hiervan stelt Martin kritische vragen

over homo-emancipatie die, volgens hem, seksuele identiteiten claimt en bevestigt terwijl die ‘in Christus’ juist te boven kunnen worden gekomen.

De populariteit van Paulus, of in elk geval van Paulinische teksten, in deze bundel is opvallend. Na Adriaans lezing van 1 Korintiërs en Martins artikel over Galaten, volgt er een bijdrage van Peter-Ben Smit over de brief aan de Filippenzen. Het verrassende van deze drie artikelen is, dat ze laten zien dat je met Paulus in de hand veel meer kunt zeggen dan dat homoseksualiteit tegennatuurlijk zou zijn (cf. Romeinen 1,27). Peter-Ben richt zijn blik op de persoon van Paulus, niet met de vraag of hij homo is geweest maar met een vraag naar zijn mannelijkheid. Hoe ziet Paulus zichzelf als man en hoe verhoudt hij zich tot de toen geldende ideaalbeelden van mannelijkheid? Aan de hand van verschillende teksten laat hij zien dat Paulus als ‘slaaf van Christus’ niet voldoet aan deze idealen maar wel probeert zijn mannelijke status te bevestigen. Hoewel Paulus’ mannelijkheid onzeker en ambigu is, is ze volgens Peter-Ben uiteindelijk niet echt queer. Paulus verwacht namelijk dat in de verheerlijking met Christus ook zijn mannelijkheid vervuld zal worden. Ondanks deze conclusie sluit het artikel af met een aantal vragen over de betekenis van Paulus’ ambigue mannelijkheid voor onze categorieën van gender en seksualiteit.

Aan het einde van het boek gaan we naar de aankondiging van het einde der tijden. In de bijbelse apocalyptische literatuur, zoals de brieven van Johannes en de Openbaring van Johannes, zijn het beest en de antichrist tekenen van de wanorde die voorafgaan aan de ondergang van de wereld. Lucien van Liere onderzoekt hoe deze beelden vandaag de dag verbonden worden met homoseksualiteit als een apocalyptische bedreiging voor de orde in kerk en samenleving. Aan de hand van voorbeelden van met name Amerikaanse evangelicalen beschrijft hij hoe deze identificatie tot stand komt. Vanuit de structuur van het apocalyptische oordeel zelf concludeert Lucien echter dat het oordeel over de zogenaamd verwerpelijke ander – het beest, de antichrist of de homo – uiteindelijk een oordeel is over wat als “zelf”, “eigen” en “zuiver” wordt beschouwd.

De twaalf artikelen naar aanleiding van specifieke bijbelse teksten worden gevolgd door een meer algemene slotbeschouwing van Anne-Marie Korte. Zij ziet interessante parallellen tussen feministische theologie en queer theologie, specifiek wat betreft de betekenis en de potentie van

het lezen, deconstrueren en (her)interpreteren van bijbelteksten. Tegelijk stelt zij ook een aantal kritische vragen. Deze maken duidelijk dat dit boek weliswaar proeven biedt van queer bijbellezen en aanzetten geeft tot queer theologie, maar dat er nog veel is om op door te denken en verder te ontwikkelen.

Nog een korte opmerking over de literatuurverwijzingen. Omwille van de leesbaarheid hebben we ervoor gekozen om beperkt gebruik te maken van voetnoten. In principe zijn de bronnen van directe citaten c.q. parafrazen van andere auteurs vermeld in voetnoten, waarbij soms het originele Engelstalige citaat is opgenomen. Vrijwel elk hoofdstuk biedt aan het einde een beknopte lijst met literatuur die van belang is geweest voor de auteur. Achterin het boek staat een meer algemene bibliografie met titels op het gebied van queer bijbellezen en queer theologie.

Ter afsluiting

Graag willen we als redacteuren op deze plaats een aantal mensen bedanken die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Allereerst de auteurs. Met enthousiasme hebben zij zich begeven in het voor de meesten van hen onbekende veld van queer bijbellezen. Lang niet iedereen wist waar zij of hij aan begon toen z/hij positief reageerde op de oproep of het verzoek een bijdrage te schrijven (en misschien was dat maar goed ook). Ontzettend bedankt voor de inzet, de creativiteit en de nieuwe inzichten! Onze dank gaat zeker ook uit naar Ruard Ganzevoort en Anne-Marie Korte, die dit boek van een voorwoord respectievelijk een slotbeschouwing hebben voorzien. Niet alleen hebben zij meegeschreven; ze hebben ook gedurende het proces met ons mee gedacht. We bedanken Frits Brommet, die de tekstuele eindredactie van een groot aantal artikelen heeft verzorgd, evenals Martin Ruf, die heeft geholpen bij het maken van de index met trefwoorden achter in het boek. Dit boek had niet gepubliceerd kunnen worden zonder de financiële steun van het Catharina Halkes Fonds, het Nicolette Bruining Fonds, Stichting Zonneweelde en individuele leden van het WHT. We bedanken hen bijzonder hartelijk!

Als laatste nog een opmerking over de titel van dit boek: *Onderdereggenboog*. De regenboog, volgens Genesis 9 het symbool van Gods verbondenheid

met mensen, is vandaag de dag het symbool van queer trots en diversiteit. Het mag duidelijk zijn dat beide betekenissen voor ons niet tegengesteld zijn. Integendeel, zo stelt dit boek, Gods verbondenheid betreft mensen in al hun verscheidenheid. Reden genoeg om dit boek met gepaste queer trots te presenteren.

Aanbevolen literatuur

- Althaus-Reid, Marcella en Lisa Isherwood, 'Introduction: queering theology. Thinking theology and queer theory' in M. Althaus-Reid en L. Isherwood (red.), *The sexual theologian: essays on sex, God and politics*, Londen en New York: T&T Clark International 2004, 1-15.
- Goss, Robert en Mona West (red.), *Take back the Word: a queer reading of the Bible*, Cleveland: Pilgrim Press 2000.
- Guest, Deryn (red.), *The queer Bible commentary*, Londen: SCM Press 2006.
- Hall, Donald E., *Queer theories*, New York: Palgrave Macmillan 2003.
- Loughlin, Gerard, 'Introduction: the end of sex' in G. Loughlin (red.), *Queer theology: rethinking the western body*, Malden: Blackwell 2007, 1-34.
- Schneider, Laurel C., 'Homosexuality, queer theory, and Christian theology' in *Religious studies review* 26:1 (2000), 3-12.
- Stone, Ken, 'Queer commentary and biblical interpretation: an introduction' in K. Stone (red.), *Queer commentary and the Hebrew Bible*, Sheffield: Sheffield Academic Press 2001, 11-34.
- Stone, Ken, 'Homosexuality and the Bible or queer reading? A response to Martti Nissinen' in *Theology and sexuality* 7:14 (2001), 107 - 118.
- Sullivan, Nikki, *A critical introduction to queer theory*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2003.